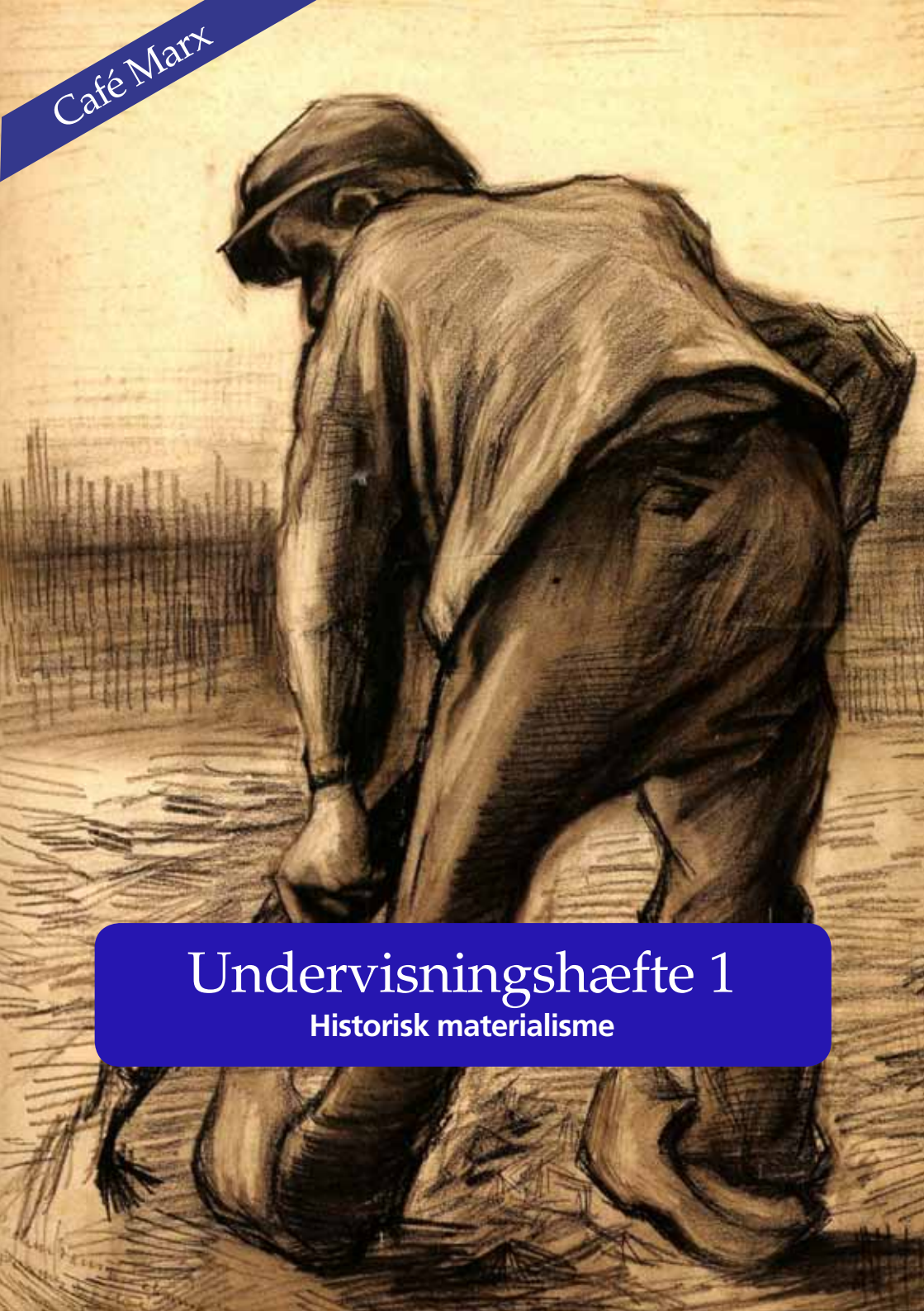

Café Marx

Undervisningshæfte 1

Historisk materialisme

Indholdsfortegnelse

1. Forord	1
1. Historisk materialisme	3
1.1 Historieforståelse	3
2. Begyndelsen	3
2.1 Først var der arbejdet.	4
2.2 Så kom bevidstheden.	5
2.3 Og siden arbejdsdelingen	5
2.4 Landbrugsrevolutionen	6
3. Privatejendommen, klasserne og statens oprindelse . . .	8
3.1 Den besiddende klasse	9
3.2 Staten	9
4. Gud, verdensånden og andre spøgelse	10
4.1 Klassekamp	11
4.2 Merarbejdet – det ubetalte arbejde	12
4.3 Kapitalismen	13
4.4 Udviklet kapitalisme	14
4.5 3D printere	15
4. Er alt tilfældigt?	18
Noter.	17

Forord

For socialister er det ikke tilstrækkeligt blot at kritisere de problemer, der fremtræder, når vi ser på det danske samfund i dag. I forhold til kapitalismen er det nødvendigt at fastholde den grundlæggende modsætning mellem arbejde og kapital som udgangspunkt for kritik.

Der findes ikke noget bedre sted at begynde en forståelse af denne grundlæggende modsætning end i den marxistiske filosofi.

For at nærme sig den marxistiske filosofi må man begynde med denne filosofis udgangspunkt, historien. Vel at mærke historiens materielle indhold.

Dette forord indeholder en beskrivelse af den metode som Karl Marx benyttede til sin analyse af samfundenes historiske udvikling.

Nedenfor findes et uddrag af forordet til en bog, som Marx skrev i 1859 for at klargøre, hvad han anså for grundlæggende for en materialistisk historieopfattelse.

Det er placeret her for at give overblik over det, der betegnes *den historiske materialisme*. Det er dette undervisningshæftes opgave at forklare, hvad det er, der gemmer sig i dette begreb.

De 15 sætninger fra Marx er nummereret for lettere at kunne bruges, når man diskuterer deres indhold.

Man kan altså springe dette forord over og begynde med teksten *Historiske materialisme* på side 3.

I bogen fra 1859 skrev Karl Marx bl.a.:

»Min undersøgelse mandede ud i, at hverken retsforhold eller statsformer kan forstås

ud fra sig selv eller ud fra menneskeåndens såkaldte almindelige udvikling, men at de tværtimod har deres rod i de materielle livsvilkår, som Hegel efter englændernes og franskmændenes eksempel i det 18. århundrede sammenfatter under navnet »det borgerlige samfund . . . Det almindelige resultat, som jeg kom til, og som, da det først var vundet, tjente som ledetråd i mine studier, kan kort formuleres således«:

1. »I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige, af deres vilje uafhængige forhold, produktionsforhold, som svarer til et bestemt udviklingstrin af deres materielle produktivkræfter«.
2. »Indbegrebet af disse produktionsforhold danner samfundets økonomiske struktur, den reelle basis, på hvilken der hæver sig en juridisk og politisk overbygning, og hvortil der svarer bestemte samfundsmæssige bevidsthedsformer«.
3. »Den måde, hvorpå det materielle liv produceres, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet.«
4. »Det er ikke menneskenes bevidsthed, som bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, som bestemmer deres bevidsthed«.
5. »På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i strid med de forhåndenværende produktionsforhold, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, indenfor hvilke de hidtil har bevæget sig«.

6. »Fra at være produktivkræfternes udviklingsformer slår disse forhold om til at blive lænker for dem«.
7. »Der indtræder da en epoke med sociale revolutioner«.
8. »Med forandringen af det økonomiske grundlag sker der en langsommere eller hurtigere omvæltning af hele den uhyre overbygning«.
9. »Når man betragter sådanne omvæltninger, må man stadig skelne mellem den materielle omvæltning i de økonomiske produktionsbetingelser, som kan konstateres med naturvidenskabelig nøjagtighed, og på den anden side de juridiske, politiske, religiøse, kunstneriske eller filosofiske, kort sagt ideologiske former, i hvilke menneskene bliver sig denne konflikt bevidst og udkæmper den«.
10. »Lige så lidt som man bedømmer et menneske efter, hvad det mener om sig selv, lige så lidt kan man bedømme en sådan omvæltningsperiode ud fra dens egen bevidsthed, men må tværtimod forklare denne bevidsthed ud fra modsigelserne i det materielle liv, ud fra den forhåndenværende konflikt mellem samfundets produktivkræfter og produktionsforhold«.
11. »En samfundsformation går aldrig til grunde, før alle de produktivkræfter er udviklet, som den er vid nok til at rumme, og nye højere produktionsforhold træder aldrig i stedet, før de materielle eksistensbetingelser for dem er fostret i det gamle samfunds skød«.
12. Derfor stiller menneskeheden sig altid kun opgaver, som den kan løse, thi når man ser nøjere til, vil man altid finde, at opgaven selv kun melder sig, hvor de materielle betingelser for dens løsning allerede er til stede eller i det mindste er i færd med at skabes«.
13. »I store omrids kan man betegne den asiatiske, den antikke, den feudale og den moderne borgerlige produktionsmåde som progressive epoker i den økonomiske samfundsformation«.
14. »De borgerlige produktionsforhold er den sidste antagonistiske form for den samfundsmæssige produktionsproces, antagonistisk ikke i betydning af individuel antagonisme, men af en antagonisme, der vokser frem af individernes sociale livsbetingelser; de produktivkræfter, som udvikler sig i det borgerlige samfunds skød, skaber imidlertid tillige de materielle betingelser for løsningen af denne antagonisme«.
15. »Med denne samfundsformation ender derfor det menneskelige samfunds forhistorie.

Ovenstående tekst er fra Karl Marx, *Skrifter i udvalg. Grundrids. Bidrag til kritik af den politiske økonomi*, Forlaget Rhodos, 1974, s.13.

God læselyst

1. Historisk materialisme

»I begyndelsen skabte gud himmelen og jorden. Og jorden var øde og tom, og der var mørke over verdensdybet. Men Guds ånd svævede over vandende«, som der står i Bibelen.

Således har menneskets historie i århundreder været startet. Historien startede med en overnaturlig indgriben fra en ånd uden for mennesket og naturen. Gennem vores historie har denne tanke været fremført i mange forskellige afskygninger. Fælles for disse tanker som vi kalder idealistiske er, at det, der skaber forandring i vores verden, er forestillingen. Forestillingen går forud for verden selv og skaber derved verdenen.

Over for denne idealistiske teori har der gennem historien været en anden overbevisning. En overbevisning der ikke tager udgangspunkt i noget uden for naturen men i naturen selv. Denne retning kaldes materialisme.

Til daglig siger vi, at mennesker er idealistiske, når de handler ud fra noble overbevisninger. Andre betegnes som materialistiske når de tillægger genstande og ting afgørende betydning.

Denne opdeling har dog intet at gøre med den filosofiske skelnen mellem idealisme og materialisme. Hvad denne

lille tekst vil give et billede af er den materialistiske historieopfattelse, også kaldet historisk materialisme.

1.1 Historieforståelse

Når vi i denne pjece beskæftiger os med historien, er det for at forstå, hvem vi er som mennesker, hvad der har bragt os til vores nuværende situation, og hvordan vi forandrer denne. Som socialister må vi forstå, hvordan samfundet udvikler sig for at kunne gribe ind i denne udvikling.

Enhver undersøgelse af virkeligheden må bygge på fakta. Men en metodisk undersøgelse af fakta er umulig uden et fast teoretisk ståsted. Virkeligheden er så mangesidig, at man kan fortabe sig håbløst i denne underskov af fakta. Kun ved at skabe et bredt udsyn bliver det muligt at skelne det væsentlige fra uvæsentlige, det tilfældige fra det typiske, det generelle fra det særlige og årsag fra virkning.

Historisk materialisme er først og fremmest en historieforståelse – en undersøgelsesmetode for at finde frem til de drivende kræfter i historien. For at forstå hvordan dette sker, må vi starte ved begyndelsen.

2. Begyndelsen

Hvis vi begynder med den græske mytologi, finder vi historien om titanerne Epimetheus og Prometheus, der af Zeus får til opgave at forsyne alle levende væsner, der var ved at blive skabt, med de fornødne evner og egenskaber.

Epimetheus beder nu sin bror om at måtte løse opgaven alene. Han tildeler de forskellige væsner de forskellige egenskaber, som i dag kendetegner deres art. Nogle får pels og fjer, nogle får stor frugtbarhed, nogle skarpe klør og

andre stor hurtighed. Epimetheus sørger for, at hvert væsen får et sæt egenskaber, der passer til hvert væsens specielle levevis. Desværre var Epimetheus ikke særlig klog, og da han havde uddelt alle egenskaber, stod et væsen tilbage nøgent og forsvarsløst – mennesket.

Heldigvis kom Prometheus forbi og tog sagen i egen hånd. Han sneg sig op til gudernes bolig på Olympen, hvor han fra Hefaistos stjal ilden og fra Athene evnen til at fremstille ting og evnen til at tale.

Disse evner gav han til mennesket, der som det eneste væsen i stedet for naturlige midler anvender kunstige midler til sit livs opretholdelse.

Det indsigtfulde ved denne historie er, at den skarpt markerer en forskel mellem menneskene og dyrene.

2.1 Først var der arbejdet

Mennesket er altså den eneste art, der ikke er i stand til at overleve ved at tilpasse sig naturen. I stedet prøver det at ændre naturen og tilpasse den til sine behov.

Mens løven har sin styrke og antilopen har sin hurtighed, har mennesket et andet speciale – hånden. Menneskets hånd gør det i stand til at skabe værktøjer samtidigt med, at sprogets udvikling er med til at skabe en social organisation. Mennesket kan skabe værktøjer uden hvilke, det ikke kunne overleve.

Fra de første abemennesker – såkaldte hominider – begyndte at gå oprejst, har det været arbejdet, der har været bestemmende for menneskets udvikling. Ved hjælp af redskaber har mennesket omformet naturen omkring sig og tilpasset den til sin levevis. Samtidig gav

menneskets udvikling af sprog mulighed for at fastholde og undersøge sammenhænge, der rækker ud over den enkeltes egen erfaring. Derved blev det muligt for mennesket at videregive erfaringer til sine børn. På denne måde opstod det menneskelige samfund.

Løvens og antilopens udvikling er fremkommet gennem evolution. Menneskets udvikling af redskaber og sprog betød derimod, at evolutionen i menneskets udvikling ikke længere spillede en væsentlig rolle.

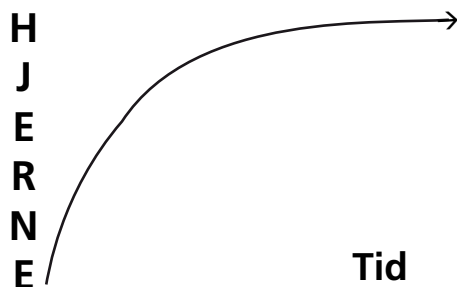
Gennem evolutionen havde mennesket nået en effektiv udvikling af hånden og en effektiv sproglig evne. Dermed ophører den evolutionære udvikling af hånden og hjernen.

Det vil sige, at hvad det evolutionære angår, nåede mennesket allerede for tusinder af år siden sin nuværende kapacitet (se figur 1).

Søger vi derfor forskellen mellem stenaldermænd og os selv, skal vi lede uden for disse legemlige egenskaber. Vi skal se på forskellen mellem redskaber: Stenøksen og computeren.

Hvorledes mennesket er i stand til at omforme naturen, afhænger af de redskaber, der er til rådighed. F.eks. måtte

Fig. 1.

mennesket uden ploven hver dag rejse rundt for at jage og samle mad, mens landmanden med sin traktor i dag skaffer mad til flere tusinde mennesker på en dag.

Disse værktøjer kaldes produktionsmidler, og det er netop udviklingen af produktionsmidlerne, der har skabt grundlaget for historiens udvikling.

»I produktionen« siger Marx, »virker menneskene ikke blot på naturen, men også på hinanden. De producerer kun ved, at de arbejder sammen på en bestemt måde og indbyrdes udveksler deres frembringelser. For at producere indgår de i bestemte forbindelser og forhold til hinanden, og kun inden for disse samfundsmæssige forbindelser og forhold finder deres indvirken på naturen, finder produktion sted«¹).

2.2 Så kom bevidstheden

»Det er ikke menneskenes bevidsthed, som bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, som bestemmer deres bevidsthed«²), skrev Karl Marx. Det betyder, at det arbejde, vi udfører, bestemmer os i vores forhold til os selv og vores medmennesker, og er derved det afgørende for skabelsen af vores bevidsthed.

Vi bliver selvfølgelig påvirket af mange forskellige faktorer, men det bestemmende er påvirkningen fra det arbejde, vi foretager.

Tilværelsen bestemmer bevidstheden, og hvis menneskers tilværelse ændrer sig, altså hvis det samfund de lever i ændrer sig, så vil deres bevidsthed også ændre sig.

Hvem har ikke hørt påstanden: »Folk vil altid være grådige og rage til sig. Man kan ikke få socialisme, fordi man ikke kan ændre den menneskelige na-

tur«. Denne »menneskelige natur«, hvis den findes, er en foranderlig størrelse der bestemmes af hvilket samfund, man vokser op i og hvilken plads i samfundet, man indtager.

Bevidstheden for en jæger og samler i oldtidssamfundet og en bonde i middelalderen adskiller sig fra hinanden, fordi de forholder sig til arbejdet på forskellige måder. Også inden for samme kultur og tidsperiode er der stor forskel på livsopfattelsen på baggrund af det arbejde, som personer udfører eller mangel på samme.

Der er således stor forskel på, hvordan en bonde og en adelsmand ser på samfundet. Det skyldes, at de står i et forskelligt forhold til produktionsmidlerne. Forholder sig forskelligt til arbejdet. Deres interesser i samfundsudviklingen er derfor også forskellige.

2.3 Og siden arbejdsdelingen

For de første mennesker (og visse isolerede folkeslag helt op til år 1900) var livet en konstant kamp for overlevelse. Hele deres liv handlede om at finde og producere føde. Gennem arbejdet opfyldte mennesket sine basale behov: Mad, drikke, søvn, ly og formering. Disse behov kunne kun opfyldes socialt, altså ved hele gruppens indsats, og ikke gennem den enkeltes kamp mod naturen.

Gruppens arbejde skabte netop de nødvendige produkter til dens overlevelse, men heller ikke mere. Så længe der altså ikke fandtes tilstrækkelige fødemængder til at skabe et permanent overskud, blev menneskernes tid alene brugt til denne nødvendige aktivitet.

De skabte et samfund, hvor alle del-

tog i alt det arbejde, der var nødvendigt for at få gruppen til at fungere. Intet arbejde var så udviklet, at ikke alle kunne udføre det.

Datidens mennesker kunne således være fisker om morgenen, brændesamler midt på dagen og historiefortæller om aftenen. De opgaver, som menneskene udførte, var betingede af den natur, de levede i.

Med andre ord fandt der ikke nogen egentlig arbejdsdeling sted. Og endnu kunne der ikke forekomme en specialisering i forskellige håndværk.

Den første arbejdsdeling, der fandt sted, har været på baggrund af køn. Blandt de mest primitive folk jagede mændene, mens kvinderne samlede planter og jagede smådyr. Kvinderne tog sig primært af børnene og de arbejdsopgaver, der lå tæt på bopladsen, mens mændene tog på jagt efter mad eller for at finde anden føde.

Baseret på studier af !Kung-folket i Kalahariørkenen, der stadig lever under primitive forhold, vurderes det, at det kvindelige bidrag til fødevarer sikkerheden måske endda var vigtigere end mandens.

Udvikling af produktionsmidlerne bue, pil og harpun gjorde det muligt at forbedre jagt- og fisketeknikker, som kunne sikre menneskene nødvendige

fødevarer. Dette udgjorde den første forøgelse af arbejdskraftens produktivitet, eller som Marx siger, arbejdets produktivkraft.

Opdagelsen af specielt rige jagtmarker og fiskesteder muliggjorde overgangen fra et nomadeliv til et liv med få eller en enkelt boplads. En sådan livsform skabte forudsætning for udvikling af værktøj, der øgede arbejdets produktivitet i langt højere grad, end det havde været muligt for nomaderne. Hermed skabtes der for første gang et permanent fødevareoverskud.

For første gang fjernede mennesket sig fra et stadie, hvor der konstant var risiko for sultedød. Det medførte nye udfordringer, f.eks. hvordan man skulle løse problemet med at opbevare fødevareoverskudet. Det permanente overskud medførte også en øget befolkningstilvækst, der udviklede et egentligt stammesamfund.

Men det betød først og fremmest, at det blev muligt med avanceret arbejdsdeling. Hvad der før var en personlig tilbøjelighed eller et talent, blev nu en specialisering, nemlig håndværket.

2.4 Landbrugsrevolutionen

Stammesamfundene havde fælles træk. Jagtmarkerne blev opfattet som stammens fælles ejendom. Hvordan kunne

Fig. 2.

De første mennesker
2,5 mio. år siden

det være anderledes, når jagt var en kollektiv aktivitet?

Den store omvæltning i menneskets historie kom ved den *neolitiske revolution*, landbrugets fremkomst. Det har muligvis taget tusinder af år for de første mennesker at gå fra at indsamle planter til at basere deres eksistens på landbrug. Landbruget kunne modsat jagten være en mere individuel aktivitet.

Derudover henviste landsbrugsrevolutionen – der involverede brugen af trækdyr til pløjning osv., og som primært blev håndteret af mænd – kvinderne til hjemmet til bearbejdning af de materialer, som manden havde skaffet.

Det var manglen på en direkte rolle i produktionen, der førte til »det kvindelige køns verdenshistoriske nederlag«.

Med landbruget blev det muligt for mennesket at formere sit fødelager ti-fold. Det betød, at der nu var medlemmer af gruppen, der ikke behøvede at arbejde for at gruppen kunne overleve. Disse kunne nu i al deres tid specialisere sig i et fag. Med denne forøgelse af samfundets permanente overskud blev det muligt at have professionelle håndværkere. Men ligesom på mere primitive stadier havde samfundet på den tid brug for alles arbejdskraft. Det var ikke

muligt at produkter kunne blive privat ejendom uden derved at risikere hele gruppens overlevelse. Individuel færdighed skinner derfor endnu ikke igennem i fordelingen af fødevarer.

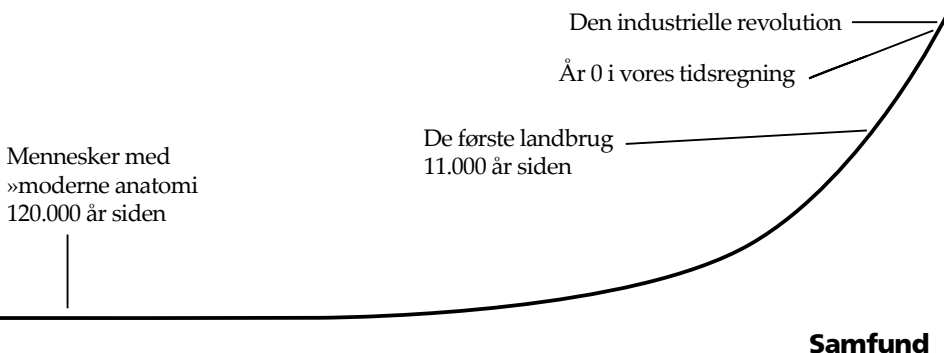
Det første landbrug var simpelt og uregelmæssigt. Menneskerne kendte endnu ikke til jordforbedring. Men ved at lade jord ligge brak, ved kunstvanding og ved brug af trækdyr blev det muligt at producere et betydeligt overskud.

Eksistensen af det permanente overskud udviklede forskellige håndværk til at blive uafhængige, specialiserede og perfektionerede. Gruppen blev i stand til at forsørge mennesker, der ikke selv deltog i fødevareproduktionen.

I dette ligger det vigtigste i den neolitiske revolution. For første gang i menneskets forhistorie gik kontrollen med menneskets subsistensmidler fra naturen over til mennesket selv. Civilisationen var født.

Spørgsmål

- 1) Hvad adskiller mennesker fra dyr?
- 2) Hvad bestemmer vores bevidsthed, vores ideer og verdenssyn?

3. Privatejendommen, klassernes og statens oprindelse

Menneskeheden har ikke altid levet med klassesdeling og under statens undertrykkelse. Faktisk har vi i ni tiendele af den tid, mennesket har levet på Jorden, levet i klasseløse samfund. Først med privatejendommens indførsel og arbejdets deling kom der større skel inden for samfundet, der med tiden har udviklet sig til klasseskel.

Men vi må huske, at overgangen mellem forskellige former for samfund varede i hundreder, måske tusinder af år, før den nye type samfund definitivt havde erstattet den gamle.

Det næste store skridt for udviklingen af menneskets arbejdskraft var den *metallurgiske revolution*. Brugen af metal gjorde for det første landbruget meget lettere og muliggjorde opdyrkningen af den tunge jord i Europa. Det muliggjorde igen den sociale arbejdsdeling, adskillelsen af by fra land og ikke mindst opdelingen af samfundet i klasser. Så snart der var blevet skabt et betragteligt overskud, opstod muligheden for en del af samfundets medlemmer at holde op med at udføre produktivt arbejde og opnå fritid på bekostning af resten af samfundet. Dette skete først og fremmest gennem brugen af slaver, opnået ved krigsfangeskab, eller ved, at samfundet betalte tribut til den del af befolkningen, der ikke arbejdede.

Når avanceret landbrug bedrives i mindre landsbyer, er overskudet ikke stort nok til at skabe en gruppe professionelle håndværkere og slet ikke nok til at skabe byer. En koncentration af overskuddet er forudsætningen for en

effektiv udnyttelse. En måde at opnå denne koncentration er gennem høvdingeskabet, en anden er gennem ofringer til præster.

Således kunne små offergaver eller tribut fra hver families lille overskud afleveres til høvdingen eller præster samles et betydeligt overskud. Det, der først blev givet frivilligt, blev siden tilbagevendende og obligatorisk.

De første høvdinge er sandsynligvis blevet udpeget af deres befolkning som ligemænd/kvinder. I og med at overskuddet forøgedes og fordelten ved at være høvding blev større, begyndte de dog med tiden at samle magt og gøre deres stilling arvelig. De stillede sig ikke længere tilfredse med at være forvaltere af fællesskabets ressourcer. De forvandlede derved jorden, produktionsmidlerne og føden, der tidligere havde været alles ejendom, til privat ejendom.

De måder arbejdet var organiseret på under den fælles ejendom passede ikke længere til den nye situation. Den besiddende klasse begyndte at organisere forholdene for produktionen på en ny måde. Derigennem opnåede de mere indkomst, der sikrede og øgede deres magt. Man kan se, at når produktionsmidlerne udvikler sig, eller der sker ændringer i ejendomsforholdene, ændres produktionsforholdene sig også.

Den hidtil beskrevne udvikling finder sted på meget forskellige tidspunkter på vidt forskellige steder, fordi de klimatiske og geologiske betingelser er forskellige. De første samfundsannelser opstod i Mesopotamien i nutidens

Irak, hvor jorden var meget frugtbar, omkring ti tusind år før vores tidsregning. Men de nævnte udviklingstræk er generelle, altså gældende for alle samfund på et givet udviklingstrin.

3.1 Den besiddende klasse

Med ændringerne i ejendoms- og produktionsforholdene blev samfundet for alvor spaltet i klasser. Det begyndte at være de samme familier, der gennem flere generationer måtte slide fysisk for at skaffe mad, mens de besiddende klasser ikke lavede fysisk arbejde.

Ud over at koncentrere og tilegne sig dette overskud påbegyndte de nye besiddende klasser andre socialt nødvendige funktioner. Det muliggjorde samlingen af viden, teknikker og regler for landbrugsproduktion. Astronomien og meteorologien lærte dem, hvornår det var bedst at så og høste, og gennem geometri kunne de opdele landbrugslandet til at modsvare befolkningspreset. Samtidigt brugte de religion til at forklare naturfænomener.

Denne ophobning af viden og teknikker blev brugt til også at retfærdiggøre den herskende klasses udbredte materielle rigdomme. Klassen definerede sig selv som magthaver over økonomien og kulturen. Vi bruger Lenins beskrivelse af, hvad der forstås ved en klasse:

»Klasser kalder man store menneskegrupper, der adskiller sig ved deres placering i den samfundsmæssige produktions historisk bestemte system, ved deres forhold til produktionsmidlerne (hvad der i hovedsagen er nedfældet og udformet i love), ved deres rolle i den samfundsmæssige organisering af arbejdet, og følgelig ved de måder,

hvorpå de får, og det omfang, hvori de får den part af samfundsrigdommen, som tilfalder dem. Klasser, det er menneskegrupper, af hvilke den ene kan tilegne sig den andens arbejde, i kraft af deres placering i den givne økonomiske samfundsstruktur«³⁾.

3.2 Staten

Det var selvfølgelig ikke alle, der var tilfredse med, at hvad der tidligere havde været fælles, nu blev ejet af den herskende klasse. Eller at de nu skulle afgive en del af deres hårdt tjente føde til denne klasse, der ikke arbejdede. Derfor organiserede den herskende klasse, hvad Friedrich Engels så præcist har kaldt »en gruppe bevæbnede mænd«. Gennem brugen af magt, det vil sige ved organiseringen af staten, skabtes en social orden, der er grundlagt på, at bønderne afleverede deres overskud af fødevarer til de nye herrer.

Statens historiske funktion er altså at sikre afhændelsen af de arbejdende klassers produkter til den herskende klasse. Dette gøres ved, at staten har et voldsmonopol i samfundet. Det vil sige, at det kun er statens mænd, politi og militær, der har ret til at bruge vold til at få den herskende klasses interesser igennem.

Som stater har udviklet sig, er der kommet andre blødere magtmidler til i tillæg til den hårde voldsagt. Gennem love og forordninger begrænses de undertrykte klassers handlemuligheder. Samtidigt er et udviklet bureaukrati med til at organisere samfundet, så udbytningen er så effektiv som mulig. De ansatte på jobformidlingen er lige så vigtige for at opretholde de nuværende tilstande som politimanden.

Staten er tæt forbundet til den herskende klasse i og med, at staten kun eksisterer for at opretholde klassesdelingen i samfundet. Så længe den herskende klasse ejer produktionsmidlerne, er staten et redskab for denne klasses herredømme. Staten selv finansieres gennem samfundets produktion.

Dette er grunden til, at staten altid som udgangspunkt varetager den herskende klasses interesser.

Spørgsmål

- 1) Hvad er en klasse?
- 2) Hvad var grunden til klassernes opståen?

4. Gud, verdensånden og andre spøgelses

Men det er ikke kun gennem statens voldsmonopol at klassesamfundet eksisterer. Marx' revolutionerende opdagelse, da han fandt ud af, at menneskets bevidsthed skabes gennem deres handlinger, betyder, at der ikke eksisterer noget alment menneskeligt, men at dette altid bestemmes af det samfund, hvor mennesket lever. Det udvikler derfor ideer, der passer til de udfordringer, det står over for og på baggrund af det samfund, som det kender.

Derfor er forklaringerne på, hvad mennesket er, og hvorfor det eksisterer, under stadig forandring.

Som beskrevet i indledningen har den gængse opfattelse i Europa i de sidste to årtusinder været, at Gud skabte mennesket på sjattedagen for at det kunne underlægge fiskene i havet, fuglene i luften og dyrene på jorden. Men vi har også allerede i historien om Epimetheus og Prometheus mødt en anden forklaring på menneskets plads i verdenen.

Forskellige produktionsforhold har frembragt forskellige forklaringer. Disse forklaringer understøtter altid den herskende klasses interesser, og Marx udtrykte det ved sætningen: »Den her-

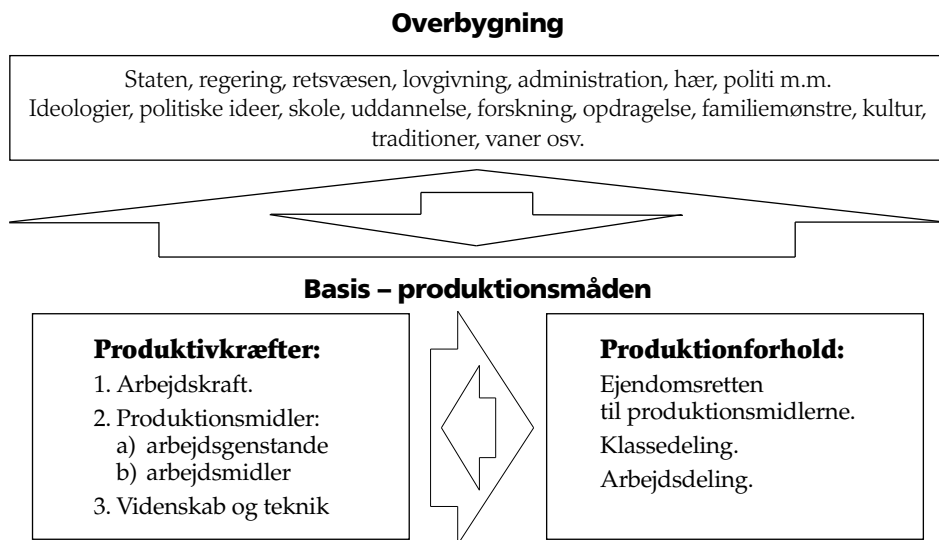
skende klasses tanker er i hver epoke de herskende tanker, dvs. den klasse, som er den herskende materielle magt i samfundet, er tillige dets herskende åndelige magt»⁴).

Med den herskende åndelige magt forstås kultur, religion, moral, ideologi men også mere håndgribelige institutioner som staten, kirken og jobforvaltningen. (Se fig. 3).

I middelalderen var den ideologiske overbygning på produktionsmåden således den stærke kirke og kongemagt, der baserede sig på en forestilling om, at alle havde en fast plads i samfundet. I toppen af samfundets pyramide sad kongen, der var udpeget af Gud. Kongens undersåtter var bundet til ham af et personligt bånd eller som en del af et hierarkisk system.

Ved kapitalismens fremvækst i 1700-1800-tallet var den stærke kongemagt en forhindring for udviklingen af en moderne produktionsmåde. I de fleste europæiske lande betød det, at kongemagten gennem et antal konflikter blev svækket, og at det i stedet blev parlamenter i forskellige udformninger, der havde magten. De kunne ikke længere legitimere sig på baggrund af at være udpeget af Gud.

Fig. 3. Samfundsformation – en model

I stedet voksede der en fortælling frem om alle nationaliteters særkende, og samfundene begyndte at blive organiseret i nationalstater. Denne nationalistiske overbygning, som vel at mærke kun er et lille aspekt af den kapitalistiske overbygning, er også i konstant forandring. I Danmark er det f.eks. i dag i mindre grad den tyske nationalitet, der er fjendebilledet end det er den arabiske kultur.

4.1 Klassekamp

De forskellige klassers forskellige stilling til produktionsmåden betyder at de har forskellige og modsatrettede interesser. Disse konflikter handler i deres essens om fordelingen af arbejdet, rigdomme, viden og magt men kommer også til udtryk på mange andre områder. Religiøse eller filosofiske diskussioner, stridigheder om retninger i

kunsten, eller hvad der skal spilles i radioen, er lige så meget en del af klassekampen som borgerkrige og strejker.

Der har altid eksisteret forskellige samfundsklasser. De ord vi har brugt om dem, har naturligvis ændret sig, men selve klassebegrebet stammer fra langt før Marx' tid. Sir Thomas Moore skriver i sin fortælling *Utopia* fra 1514 om arbejderne på øen Utopia, der ikke arbejder hårdt som i resten af verdenen:

»De behøver dog ikke slide folk op, ved at få dem til at arbejde hårdt fra tidlig morgen til sen aften, som bryggerheste. Det er præcis som slaveri – og alligevel er det, hvad livet er for de arbejdende klasser næsten alle andre steder i verden«⁵).

Marx' store fortjeneste var hverken at opdage klasserne eller klassekampen men at give klassekampen en materialistisk forklaring. Han indså, at den herskende klasse står for den sam-

fundsmæssige organisering af arbejdet. Det betyder også, at denne klasse står i spidsen for de vigtigste produktionsmidler i samfundet.

Klassekampen i samfundet er kampen om merarbejdets resultat.

4.2 Merarbejde – det ubetalte arbejde

Merarbejdets resultat er blevet udbyttet på forskellig vis igennem forskellige perioder.

Slavesamfundet er den produktionsmåde, der kendes fra det antikke Grækenland. Her købte slaveejereren et menneske, som han lod arbejde for sig resten af livet, hvilket ofte ikke var særlig lang tid.

For slaveejerne var slaverne blot endnu et værktøj, et »instrumentum vocale«, en »ejendel med en stemme«, sådan som de romerske jurister kaldte slaverne. En del af det arbejde slaven udfører, er med til at opretholde vedkommendes eget liv. Men fordi alt slavens arbejde er ubetalt, ser det ud som om, at slaven arbejder for ingenting.

Under feudalismen, en anden produktionsmåde, er udbytningen derimod klar og utilslørret. Bønderne giver herremanden tjenester i penge, arbejde og produkter. Alle kan se, hvad der foregår. Hvis herremanden er i en position til at tvinge bonden til at arbejde fire dage i stedet for tre på sin jord, så er det tydeligt for begge parter, at bonden bliver udbyttet mere.

Under kapitalismen ser det ud som om, at alt arbejde er betalt. Men også her foregår udbytningen, som vi skal se senere.

Feudalismen lagde en begrænsning

på udviklingen af produktiviteten. Udviklingen stagnerede på et tidspunkt, fordi den herskende klasse – adelen – ikke længere udviklede produktionsmåde. De nye produktionsmidler i samfundet blev udviklet af en anden klasse – borgerskabet. Disse produktionsmidler skabte produktivkræfter, det vil sige maskiner og arbejdere, som således var i modsætning til de ejendomsforhold, som rådede.

De opstigende klasser, der er knyttet til brugen af de nye produktionsmidler, må arbejde for omstyrtelsen af den herskende produktionsmåde for at kunne forøge deres rigdom og magt.

I Danmark var det i 1840'erne for eksempel en stor forhindring for brugen af de nye industrielle maskiner, at det kun var laugene – en sammenslutning af håndværkere – der måtte starte nye virksomheder inden for et erhverv.

Da borgerskabet i 1848 tvang kongen til at skrive en ny grundlov, var et af deres vigtigste krav derfor, at alle skulle have ret til at starte virksomhed – den såkaldte næringsfrihed.

Ved at omstyrte den herskende produktionsmåde og indstifte en ny, hæver den nye klasse sig samtidigt op og bliver den herskende. Det er nu den nye herskende klasse, der kontrollerer de vigtigste produktionsmidler og her efter kan organisere produktionen.

Som Marx forklarede: *»På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i strid med de håndenværende produktionsforhold, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, indenfor hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være produktivkræfternes udviklingsformer slår*

disse forhold om til at blive lænker for dem. Der indtræder da en epoke med sociale revolutioner«⁶).

Disse modsætninger mellem produktionsmidler og produktionsmåde kommer i dagligdagen til udtryk i klassekampen. Dette gælder også i nutidens samfund.

Hvor forskellige klasser kæmper om magten, må der være en, der sejrer. Enten ved at den herskende klasse fastholder magten eller ved, at en opkommende klasse tager magten. Disse sejre er revolutioner, og perioderne mellem revolutionerne kendetegnet af hvilken klasse, der har været herskende og hvilken produktionsmåde, de har baseret sig på.

Revolutioner er i overgangen fra et samfund til et andet derfor ikke en undtagelse i historien, men reglen.

4.3 Kapitalismen

Vores nuværende kapitalistiske samfund er også kommet til verden på baggrund af en sådan revolution. Eller en bølge af revolutioner for at være præcis.

Den engelske revolution i 1660, den amerikanske uafhængighedskrig i 1776 og den franske revolution i 1789 var de første store skridt til at etablere kapitalisme i Vesten.

Danmark fulgte efter i revolutionsåret 1848, da over halvtreds lande var ramt af revolutionsforsøg. Københavnske borgere marcherede op til kongens slot og krævede, at kongen skulle udstede en grundlov, der gav riget et parlament og afskaffede laugene. Hvis ikke kongen gav efter, kunne han blot se mod syd hvor revolutionære havde tvunget andre konger til at flygte fra deres land.

Disse krav fra borgerskabet turde de stille, fordi deres økonomiske magt var vokset i den mellemliggende periode.

Gennem det sekstende og syttende århundrede blev der opsat værksteder, hvor produkter, der tidligere blev produceret i bøndernes gårde, blev produceret. Man fandt ud af, at arbejdet kunne splittes op i simple processer. Adam Smith begynder sin *The Wealth of Nations* fra 1776 med at forklare arbejdsdelingen i produktionen af synåle, som betød, at en enorm mængde synåle kunne produceres billigt sammenlignet med de gamle faglærte processer. Det betød, at hjemmeproduktionen blev udkonkurreret.

Derudover gav opsplitningen af arbejdet i simple, gentagne opgaver muligheden for at erstatte manuelt arbejde med maskiner. Udviklingen af nye produktionsmidler som dampmaskinen betød, at værdiskabelsen i samfundet rykkede fra herremændenes marker ind i værkstederne. Bønderne blev fordrevet fra markerne, hvor de ikke længere skabte den nødvendige værdi for herremændene.

I stedet blev deres jorder brugt til fåreavl eller andre produkter, der kunne forarbejdes i værkstederne. Således blev der på den ene side ophobet formuer i form af penge snarere end i jord hos kapitalisterne, og på den anden side skabtes en ejendomsløs arbejderklasse. Denne proces er adskillelsen af producenterne fra de midler, som de kan opretholde livet med.

Under kapitalismen er arbejdskraften (arbejderens evne til at arbejde) en vare ligesom enhver anden vare, da den sælges og købes på markedet. Den sæl-

ges af sin ejer, arbejderen, og købes af ejeres af penge, kapitalisten.

Men arbejdskraft er forskellige fra andre varer i den henseende, at den besidder den unikke egenskab at være i stand til at skabe værdi. Dette er dens nytte for kapitalisterne, der derfor køber arbejdskraft (ansætter arbejderne). Når arbejdskraften forbruges i produktionen (når arbejderne sættes til at arbejde), skabes der værdi langt ud over, hvad kapitalisterne har betalt (som løn) for arbejdskraften. Det er kilden til kapitalisternes profit.

4.4 Udviklet kapitalisme

Kapitalismen som produktionsmåde har den fantastiske egenskab, at den hele tiden revolutionerer produktionsmidlerne. Fordi kapitalisterne altid ligger i konkurrence med hinanden, forsøger de hele tiden at gøre deres produkter billigere ved at bruge hurtigere og bedre maskiner. Derved forøges samfundets rigdom meget hurtigere end under nogen tidligere produktionsmåde.

Men de store rigdomme der blev produceret tilfaldt i starten kun kapitalisterne. Arbejderne, der arbejdede i produktionen, så ikke forbedringer i deres levevilkår.

I den sidste del af 1800-tallet indså arbejderne i Danmark og i resten af Europa, at kun organisering kunne sikre dem fra forarmelse. Ved at organisere sig i fagforeninger og socialistiske partier tilkæmpede arbejderklassen sig en bedre levestandard og et antal rettigheder i samfundet.

En af de rettigheder arbejderne tilkæmpede sig var stemmeretten. Arbej-

derklassens repræsentanter blev fra 1884 valgt til folketinget og i takt med at flere og flere organiserede sig fik arbejderklassen større styrke.

Denne styrke brugte arbejderbevægelsen, en samlet betegnelse for klassens organisationer, foreninger og parti, Socialdemokratiet, til at forbedre leveforholdene for samfundets fattige.

Med det store opsving efter Anden Verdenskrig lykkedes det at forbedre arbejderklassens leveforhold betragteligt. En væsentlig forudsætning for denne udvikling var, at kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet, og at børn blev sendt i daginstitutioner. Mens det var frigørende for kvinder at komme i lønarbejde skulle de dog samtidig udføre samfunds nødvendige opgaver gratis i hjemmet. Denne udnyttelse af kvinders arbejdskraft forbliver også i dag usynlig.

Samtidig opbyggede socialdemokratisk ledede regeringer gennem lovgivning i Folketinget velfærdstaten. Denne sikrede skattefinansierede offentlige ydelser til alle borgere efter deisen, at fælles løsninger sikrede samfundets svageste.

Ofte var dette mod – men nogle gange også med – kapitalistklassens gode vilje. Der var på denne måde tale om et classesamarbejde mellem arbejdere og arbejdsgivere. Velfærdsstaten er således et produkt af klassernes styrke i forhold til hinanden på et givent historisk tidspunkt.

Heri ser vi velfærdsstatens tosidede funktion. De forbedrede leveforhold tillod mange at leve et liv uden for arbejdspladsen, men sikrede også en sikker leverance af sund og veluddannet arbejdskraft til arbejdsmarkedet.

Arbejdsgiverne måtte give afkald på noget af deres profit, der gik til højere løn og kollektive ydelser. Til gengæld undgik de social uro og revolution.

4.5 3D-printere

Som i andre produktionsmåder ser vi i det kapitalistiske samfund også, hvordan produktionsmidlernes udvikling med tiden kommer i modsætning til produktionsmåden.

I afsnittet *Privatejendommen, klassernes og statens oprindelse* så vi, hvordan den private ejendomsret opstod, fordi produktionen gik fra at være en kollektiv til at være en individuel aktivitet. En enkel bonde producerede først og fremmest til sig selv og sin familie.

Med den udviklede kapitalisme er cirklen sluttet. Kapitalismen har gjort alle dele af produktionen til samfundsmæssige opgaver. Dette hæfte består for eksempel af mange menneskers arbejde. Nogle har fældet træ, andre har omdannet det til papir, andre igen har produceret tryksværtten, mens klipsene der holder papiret sammen, formentlig kommer fra en hel tredje fabrik. De forskellige funktioner er måske ikke engang foregået i samme land, og lastbilchauffører har også bidraget til at flytte materialet fra et sted til et andet.

Mens produktionen af alle varer i kapitalismen altså foretages i fællesskab, tilhører ejendomsretten stadig kun én person. Mere tydeligt bliver modsætningerne, når vi vender blikket mod internettet.

Det er i dag muligt at dele stort set al viden og kultur på nettet. Med et klik med musen kunne vi forsyne selv de fattigste i verden med den bedste mu-

sik og de nyeste videnskabelige opdagelser.

Samtidigt forsøger de forskellige kapitalistiske stater at forhindre at nogen skal få fat i disse informationer uden at andre kommer til at betale for dem.

Udviklingen af 3D-printeren baner for alvor vejen for et opgør med den private ejendomsret. (3D står for tredimensionalt.

Almindeligvis printer en printer to-dimensionalt på et fladt ark. Med 3D lægges der desuden lag på lag i højden. Over nettet kan man downloade design til alverdens redskaber. Man er endda nået til et punkt, hvor 3D-printeren kan genskabe sine egne dele. Nogle mennesker har allerede i dag en primitiv 3D-printer derhjemme, mens andre kan deles om dem på institutioner. Derigennem kan der åbnes for, at mange produkter kan produceres lokalt og uden profit. Men dette forudsætter, at der er fælles ejendomsret til alle de nye designs, så hver enkelt ikke skal bruge tid på at genopfinde den dybe tallerken.

Allerede i dag opruster de store virksomheder for at forhindre den frie deling af den nye teknologi. Dette er endnu et felt som klassekampen vil komme til at stå om de kommende år.

Spørgsmål

- 1) På hvilken måde adskilte udbytningen af livegne bønder sig fra udbytningen af slaver?
- 2) Hvad adskiller kapitalismen fra tidligere former for udbytning?

4. Er alt tilfældigt?

Livet er uendelig kompliceret. Ikke blot påvirkes vi som mennesker af naturen og klimaet omkring os. Vi påvirkes af skolen, medierne og arbejdspladsen og ikke mindst påvirkes vi af de mennesker, vi møder på vores vej.

Samtidig påvirker vi også hele tiden verden omkring os. Vi kører i bil og forurener natur og ændrer klimaet. Vi kan være med til at bestemme undervisningen, skrive læserbreve og ændre arbejdsgange på arbejdspladsen. Og selvfølgelig påvirker vi de mennesker, vi møder i lige så høj grad, som de påvirker os. Man kan altså sige, at vi som mennesker hele tiden er i gang med at skabe og forandre os selv.

Historien udvikler sig kun ved menneskers handlinger, for uden mennesker ville der ikke være en historie. Det er imidlertid ikke sådan lige for at påvirke verdenen. Vores handlinger har ofte uønskede resultater og uforudsete konsekvenser. Det skyldes, at vi aldrig er frie til at handle som vi vil men al-

tid er en del af et samfund. Samfundet er resultatet ikke kun af vores men af flere millioner menneskers påvirkning. En påvirkning der er foregået gennem hele historien. Marx udtrykker meget præcist:

»Menneskene skaber deres egen historie, men de skaber den ikke efter forgodtbefindende, ikke under selvvalgte forhold, men under forhold, som de umiddelbart forefinder, som er umiddelbart givet og overleveret«⁽⁷⁾.

Hermed mener Marx, at mennesket er frit til at påvirke verden omkring sig men kun inden for de rammer, som samfundet har sat.

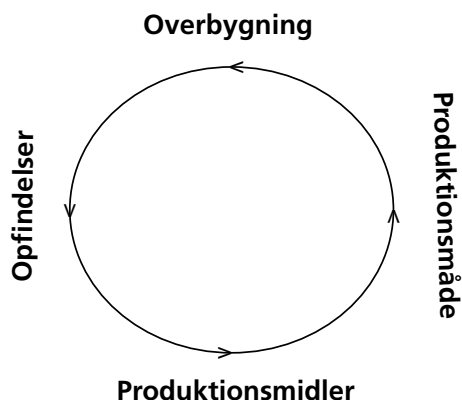
Samfundets rammer er det vi tidligere har kaldt overbygningen – staten, uddannelse, opdragelse, kultur, moral osv. Samfundets overbygning udspringer igen fra den måde samfundet producerer på, om det er et utal af slaver, der vender møllehjulet, eller om det er en moderne lønarbejder, der producerer profitten.

Således ser vi, hvordan det er produktionsmidlernes udvikling, der betinger samfundets udvikling.

Men påvirkningen går også den modsatte vej. For det er jo netop mennesket, der er præget af en bestemt samfundsmæssig overbygning, der opfinder nye produktionsmidler. Således opnår vi en cirkelslutning, der netop viser, hvor kompliceret spørgsmålet er (se figur 4).

De økonomiske betingelser er åbenlyst ikke den eneste faktor, der bestemmer den historiske udvikling. Men ud af de afgørende faktorer er de økono-

Fig. 4.

miske betingelser det eneste variable element. Men det betyder samtidig, at menneskets handlinger i sidste instans er afhængig af den økonomi, det producerer.

Det eneste konstant foranderlige element gennem hele historien er de økonomiske betingelser. Studerer vi historien, lærer vi, at rækkefølgen af ideer hverken er vilkårlig eller tilfældig. I enhver historisk produktionsmåde findes der former for religion, lov og moral, der stemmer overens med dem, der findes hos andre folk med samme produktionsmåde.

Hvor man gennem historien har

haft mulig at undersøge det, går forandringer i de økonomiske forhold forud for ændringen i ideerne – derfor skyldes det sidste det første og ikke omvendt.

Udviklingen af produktionsmidlerne må derfor siges at være grundlaget for den historiske udvikling.

For at forstå hvordan samfundet udvikler sig må vi derfor undersøge den økonomiske udvikling. En introduktion til dette vil du finde i følgende hæfte af Café Marx: Uddannelseshæfte 2 – *Kapitalismens politiske økonomi*.

Noter

- ¹⁾ Karl Marx, *Lønarbejde og kapital*. Kapitel III, side 84. Karl Marx og Friedrich Engels, Udvalgte skrifter bd. I. Forlaget Tiden, 1952. (s. 5 i dette hæfte).
- ²⁾ Karl Marx, *Forordet til Til kritik af den politiske økonomi*, side 357. Karl Marx og Friedrich Engels, Udvalgte skrifter bd. I. Forlaget Tiden, 1952. (Rhodos-udgave, s.13). (s.5).
- ³⁾ Lenin, *Et storstilet initiativ*, side 299. V. I. Lenin, Udvalgte Værker bd. 11. Forlaget Tiden 1983. (s.9).
- ⁴⁾ Karl Marx og Friedrich Engels, *Den tyske ideologi*. Side 58-59. Karl Marx, Skrifter i udvalg. Rhodos, 1974. (s.10).
- ⁵⁾ More, Thomas, *Utopia*, Penguin books, Middlesex (1965), s. 76 (egen oversættelse fra engelsk). (s.11).
- ⁶⁾ Karl Marx, *Forordet til Til kritik af den politiske økonomi*, side 357. Karl Marx og Friedrich Engels, Udvalgte skrifter bd. I. Forlaget Tiden, 1952. (Rhodos-udgave, s.13). (s.13).
- ⁷⁾ Karl Marx, *Louis Bonapartes attende Brumaire*, side 236. Karl Marx og Friedrich Engels, Udvalgte skrifter bd. I. Forlaget Tiden, 1952. (s.16).

